

Грошовий обіг західноукраїнських земель (Галичини та Буковини) періоду наполеонівських воєн (1792-1815)

Олександр Огуй (Чернівці)
Олександр Каглян (Київ)

Грошові знаки Австрії цих часів відзначаються великим розмаїттям як типів, так і монетних легенд, які можна зрозуміти, спостерігаючи перебіг наполеонівських війн 1792—1815 рр.

1. Війни Першої коаліції та проблеми грошового обігу в 1792—1797 рр.

Загальновідомо, що зі вступом на престол Франца II (1792—1835), як імператора Священної Римської імперії германської нації (далі Св. Р. І.), посереднього племінника великого реформатора Йосифа II, мирному життю Австрії наступив кінець у квітні 1792 р. Австрія розпочала серію австро-французьких війн, що тривали з короткими перервами до 1814 р. Заступаючись за інтереси французької королеви та тітки імператора Марії-Антуанети, Австрія зазнала нищівної поразки — після блискучих операцій французького генерала Пішегрю втратила Бельгію (листопад 1792, остаточно в 1794 р.), а державна скарбниця понесла величезні збитки (див. нижче).

Незначною територіальною компенсацією цих утрат був третій поділ Польщі, за яким цісар (цезар, кесар-

імператор) Франц II захопив західногалицькі землі з Краковом (1795 р.). Це принесло певні проблеми, внаслідок яких буковинцям довелося розкошелитися і фінансами — в січні 1797 р. чернівчани здали добровільний грошовий внесок на війну сумою 1000 флоринів (рис. 2), і військовими зусиллями, відбивши виступ польського загону,

Рис. 2.

Гульден (флорин, 1/2 талера), срібло, Франц II, Св.Р.І., м.д. Відень, 1797 р.

Рис. 3.

Імператор Франції Наполеон I.

дислокованого у містечку Герца під командуванням генерала Дениско.

У такий спосіб Буковина знову стала каменем зіткнення Австрії, Туреччини та відповідно налаштованих поляків, які претендували на повернення Галичини.

Наполеон переніс на той час основне поле битви до італійських володінь Австрії, де він за шість днів досяг шести бойових перемог. Мирний договір у Кампо-Форміо (1797 р.) після першої коаліції з Пруссією мав наслідком втрату Бельгії, а Мілан (Ломбардію) та Нідерланди. Австрія була вимушена під тиском 28-річного генерала Бонапарта обміняти на Венецію, Істрію та Далмацію, що й закріпив Раштатський конгрес.

Невдалий перебіг цих військових операцій відбувся на грошовому обігу Австрії. У 1790-х роках Австрія, мобілізувавши свої ресурси для війни з наполеонівською Францією, опинилася у

скрутному фінансовому становищі.

Можливостей потужного банку Шварценберга (1788—1830 рр.) з уставним капіталом у 1 млн фл., який значно підтримував економічний розвиток та стан фінансів Австрії, виявилось недостатньо. Проект французьких емігрантів — довести французьку республіку до банкрутства за допомогою фальшування французьких грошей і тим самим поправити й фінанси Австрії — обмежений, але абсолютно чесний Франц II категорично відкинув ще в 1792 р. зі словами “Цієї ганьби не можна допустити”.

Наполеон докорів сумління не відчував і у французько-італійській Цизальпійській республіці та у Франції на початку XIX ст. (згодом у 1805—1810 рр.) фальшувалися австрійські банкотетлі, незважаючи на всі протести Австрії. Поряд із тим з’являлися й фальшиві австрійські кронталяри невідомого походження, що наносило шкоду державній

Рис. 1.

Імператор Франц II.

скарбниці, яка потребувала срібла для австро-французької війни.

У 1793 р. внаслідок воєнних дій видатки Австрії піднялися до 120 млн фл., вперше склавши дефіцит у 10 млн фл., а в 1794—1801 рр. вони постійно становили 150 млн фл. на рік. Для виходу із ситуації Міністерство фінансів випускало у 1794—1809 рр. облігації військової позики, які воно щорічно нав'язувало населенню Галичини та Буковини на суму від 100 тис. до 1 млн (звичайно по 200 фл. від громади). Спочатку надлишок грошей та цінних металів вільно обмінювали на облігації цієї позики – у 1794 р. жителі Галичини (з Буковиною) здали 213 марок срібла на 6805 фл. Згодом цей обмін став примусовим.

Іншим виходом був інтенсивніший випуск паперових, тобто кредитних банкоцетлів (рис. 4), що остаточно перейняли на себе функції паперових грошей. За патентом від 1 червня 1795 р. Віденський міський банк, створюючи ілюзію контрольованості, вилучив старі банкоцетлі. Водночас він, істотно піднявши емісію банкоцетлів, випустив на 20 млн нових гульденів, мотивуючи це тим, що банкоцетлі мають право обігу (завуальовано це означало, стають обов'язковими до обігу) в Галичині та Лодомерії, Угорщині та Семигороді. Унаслідок затратних наполеонівських воєн Першої коаліції обсяг банкоцетлів лише за рік зріс на 1/4. Населення (у т. ч. Галичини та Буковини) почало відмовлятися від банкоцетлів і тому в

Рис. 4.

5 гульденів банкоцетлями 1805 р., Відень.

Рис. 5.

3 гроші для Галичини та Буковини, Франц II, мідь, м.д. Відень, 1794 р.

1796 р. уряд установив їх примусовий обіг. Саме тому 1795—1796 рр. можна вважати часом запровадження постійного обігу паперових грошей на Галичині та Буковині.

Для збереження державних коштів (особливо на облаштування нових територій) використовувався також випуск „крайових” та „військових” грошей. За третім поділом Польщі Франц II захопив західногалицькі землі з Краковом (1795), для яких, як і для додаткових військ, що стояли на території Східної Галичини та Буковини, було карбовано військові гроші. Загалом Відень випустив кредитні „військові” 1 та 3 гроші (Grosze) в міді (рис. 5) та рідкі 6 грошів 1794 р. у білоні з надписами: MONET(A) EXERCITUS CAES(ARIS)

Рис. 6.

6 крейцерів, Франц II, білон, Австрія, м.д. Прага, 1795 р.

Рис. 7.

12 крейцерів, Франц II, білон, Австрія, м.д. Відень, 1795 р.

Рис. 8.

24 крейцери, Франц II, білон, Св.Р.І., м.д. Відень, 1800 р.

REG(IS), що мали курс 1/2, 1,5 та 3 австрійських крейцери (всього на 121,7 тис. фл.). Це викликало значне незадоволення поляків, які почали орієнтуватися на республіканську Францію.

За цим зразком, проводячи монетарну політику військового часу, Австрія запровадила в обіг патентом від 20 квітня 1795 р. низькопробні білонні „крайові монети” (Landmeunze). Це були нові розмінні монети в 6, 12 та згодом (декретом від 1 серпня 1800 р.) і 24 крейцери низької 250-ї проби (рис. 6—8), яких випустили у 1795—1803 рр. на 121,3 млн фл. Знижена стопа цих білонних монет (проба 250—500), що офіційно відповідали 1/10, 1/5 та 1/2,5 рейнського флорина, давала державі значну економію монетного срібла та грошей (1795/1803: 70 млн. фл.).

Рис. 9.

м. Хотин, старий та сучасний вид фортеці.

2. Часи Другої коаліції (1799—1801 рр.) та проблеми обігу

Наступні події розгорталися на противагу часам першої коаліції в іншому напрямку, проте з таким сумним успіхом. Війни другої коаліції (1799-1801), що відбувалися в центральній Європі, мали наслідком втрату усього лівого берега Рейну (Кельн, Майнц, Трір) та всієї Ломбардії. У землях, віддалених від епіцентру війни,

Рис. 10.

3 крейцери, Франц II, мідь, Св.Р.І., м.д. Кремніц, 1799 р.

було спокійно. На буковинсько-хотинському порубіжжі також зменшилось напруження зі встановленням у 1798 р. військово-політичного договору Туреччини та Росії, що, однак, зберігала зацікавлення Дунайськими князівствами. У 1801 р. Туреччина, готуючись до війни за Крим з Росією, провела ремонт Хотинської фортеці (рис. 9), внаслідок чого Австрія в червні 1801 р. зосередила про всяк випадок у Чернівцях 10-тисячне військо.

Фінансові видатки монархії зросли. Для їх покриття за розпорядженням Віденської Надвірної палати Кремніцький монетний двір, який обслуговував і Буковину, мав із 1799 р. щомісяця випускати 6- та 12-крейцерових монет на 500 тис. фл., причому

Рис. 11.

м. Львів – столиця Галицького королівства, XIX ст.

Рис. 12.

Столиця Буковини м. Чернівці, XIX ст.

Рис. 13.

Талар (2 флорина), срібло, Франц II, Св.Р.І., м.д. Відень, 1798 р.

Рис. 14.

Гроціоне (кронталар, хрестовий талар, хрестовик), випуск для Австрійських Нідерландів, срібло, Франц II, Св.Р.І., м.д. Мілан, 1797 р.

Рис. 15.

Мадонталар (2форинти=2 гюльдени= талар) випуск для Угорського королівства, срібло, Франц II, Св.Р.І., м.д. Відень, 1792 р.

Рис. 16.

1/2 Кронталяра, випуск для Австрійських Нідерландів, срібло, Франц II, Св.Р.І., м.д. Відень, 1795 р.

Рис. 17.

20 крейцерів, срібло, Франц II, Св.Р.І., м.д. Відень, 1803 р.

Рис. 18.

10 крейцерів, срібло, Франц II, Св.Р.І., м.д. Карлсбург, 1794 р.

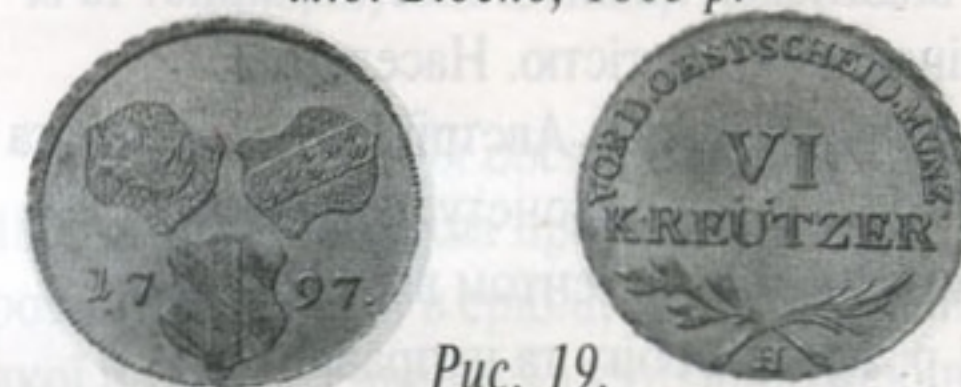

Рис. 19.

6 крейцерів срібло, випуск для маркграфства Бургау (Передня Австрія) Франц II, Св.Р.І., м.д. Гюнзбург, 1794 р.

Рис. 20.

3 крейцери, срібло, Франц II, Св.Р.І., м.д. Карлсбург, 1796 р.

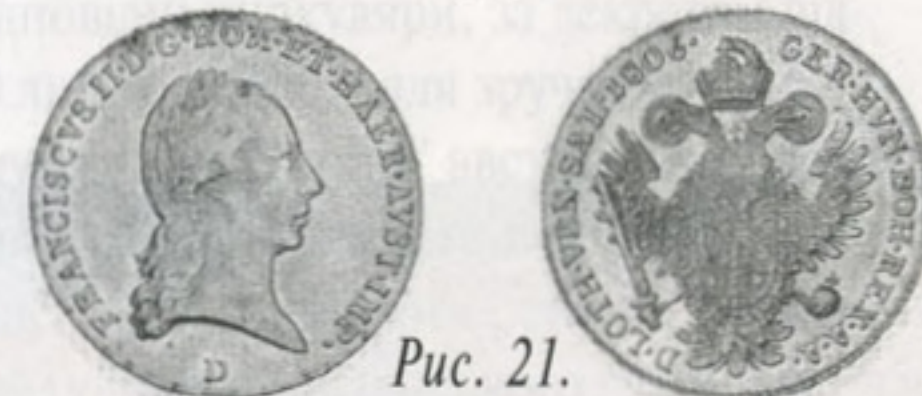

Рис. 21.

Дукат, золото, Франц II, Св.Р.І., м.д. Карлсбург, 1796 р.

Рис. 22.

Дукат, золото, випуск для Угорського королівства, Франц II, Св.Р.І., м.д. Кремніц, 1794 р.

Рис. 23.

Крейцер, мідь, випуск для маркграфства Бургау (Передня Австрія) Франц II, Св.Р.І., м.д. Гюнзбург, 1794 р.

Рис. 24.
Корона імператорів Священної Римської імперії германської нації.

до банкоцетлевих банків Львова та Кракова (тобто в Галичину) надходило по 75 тис. фл. білоном та 25 тис. фл. нових мідних інфляційних трьохкрейцеровиків (рис. 10), замість яких зі Львова, Кракова та Чернівців доставляли срібний брухт та старі крейцеровики.

Ці популярні монети, що Надвірна палата співвіднесла з 21 та 10,5 сольді, в сусідніх країнах почали інтенсивно піддробляти за зазначеною стопою у фабричних умовах та контрабандою завозити в Австрію, завдяки чому іноземцям вдавалося збирати на свою користь різницю між видатками на виготовлення монет та їх номінальною вартістю. Населення центральних земель Австрії цю знецінену та часто фальшовану монету перестало приймати і її за патентом від 20 серпня 1801 р. зняли з обігу та направили на переплавку згідно з прописами.

Монетні двори працювали на повну потужність – за 1793–1802 р. було

відкарбовано монет на 249 млн фл. сріблом, 19,2 млн фл. золотом та 32,3 млн фл. розмінною міддю (рис. 13–23).

Оскільки основний акцент був спрямований на карбування низькопробним білоном (64 %: 160 із 249 млн фл.), то відчувалася постійна нестача монет із цінних металів, яку частково компенсували закордонні емісії. З 1793 р. французькі лүйдори та „листяні таляри” (Laubtaler) через західні та південні кордони стрімким потоком увірвалися на австрійський грошовий ринок. Незабаром монетні патенти розширили типи дозволеної іноземної монети в обігу. За західногалицьким патентом від 17 квітня 1796 р., до обігу дозволялися не лише різнотипні конвенційні таляри, російські рублі, королівські польські шести-, дво- та однозлотовики та пруські рейхсталяри, а й заборонені раніше навіть до транзиту дрібні пруські монети (грошени, 1/12, 1/6 таляра) тощо. Низькоякісні королівські польські та пруські монети, які мали зняти з обігу, пропонувалося здавати не лихварям, а в державну скупку на переплавку – монархія гарантувала найближчим часом забезпечення Галичини власною монетою. Заборона поширювалася лише на іноземну мідну монету.

У східногалицьких патентах, у яких враховувалися можливості та потреби Буковини, крім російських рублів 18 ст. за традиційним курсом, було дозволено обіг якісної турецької монети. Після зважування по 50 монет кожного номіналу, що могли істотно відрізнитися своєю вагою та пробою, Віденська пробірна палата запропонувала в 1794 р. усереднений валютний курс: 1 фл. 16 кр. за карагрош (тобто монету в 2,5 куруша з вагою від 7016 до 7640 ріхтпфенігів!), 1 фл. 5 кр. – за два куруші, 1 фл. 3 кр. – за дві золоти

Рис. 27.
Герб Австрійських володінь.

(1,5 куруша). Ціна куруша та золоти складали відповідно 43 та 35 кр. У 1797 р. відновили дозвіл на обіг заборонених раніше альбертусталерів за курсом в 2 фл. 4 кр. Завдяки таким діям у 1796–1800 рр. у Молдові та Галичині та на Буковині вдалося зібрати та відправити на переплавку значну кількість срібних монет, у т. ч. російських рублів сумою на 1 млн фл. Саме ця монета (поряд із знятими з обігу австрійськими) була перекарбована на розмінну білонну монету (сумою в 160 млн фл.).

Успішно продовжувала застосовуватися облігація. У 1799 р. серед жителів та общин Буковини, наприклад, розповсюдили облігації військової позики 1796 р., а в 1800 р. – позики 1797 р. Як засвідчують документи, за першу половину 1799 р. на Буковині зібрали у такий спосіб 33 тис. фл. (причому по 1200–2500 фл. припадало на містечка: Сучаву, Серет, Чернівці, а з Банили зібрали лише 36 фл.). Суми внесків були досить

Рис. 25. м. Відень на початку XIX ст.

Рис. 26. Австрійська армія, 1800 р.

відмінними – від 26 кр. Марти Тарнавської з Брідка та 3 фл. Григора Драчинця з Бабина до сотні флоринів у купців. У 1799 р. православне духовенство Буковини видало на військову позику 11.110 лей 57 крейцарів (у 1796 р. лише 399 фл. 30 кр.). Проценти за цими облігаціями військового часу сплачуватимуть згодом у 1812–1860-х роках. Самі облігації підробляли, про що свідчать наведені в справах судові процеси над Юзефом Бірібаумом та Салманом Пінелесом. Винних карали „від п’яти до

Рис. 28.

6 крейцерів, Франц II, мідь, Св.Р.І, м. д. Зальцбург, 1800 р.

Рис. 29.

3 крейцери, Франц II, мідь, Св.Р.І, м. д. Шмьольніц, 1800 р.

Рис. 30.

Крейцер, Франц II, мідь, Св.Р.І, м. д. Прага, 1800 р.

десяти років тяжкої тюрми” (durus carcer a quinque usque ad decem). Незгідних брати облігації та паперові гроші звинувачували у „порушенні норм державного кредиту”.

Основний вихід із скрутного фінансового становища, що склалось після невдалих військових дій, уряд вбачав у збільшенні (замість готівкових грошей) емісії банківських білетів, так званих банкоцетлів (нім. Bancozettel; молд. банкоцедула). Ці грошові емісії банку, які були, за визначенням сучасника цих подій – М. М. Сперанського, „нічим іншим, як прихованими боргами”, мали вимірюватися, за спостереженнями Т. Р. Малтуса (1766–

1834), тією кількістю банкнот, які залишаються в обігу; а ця кількість знову ж таки вимірювалася, за умови збереження цілковитої довіри до банку, сумою, необхідною для здійснення всіх грошових операцій на даній території. Це співвідношення виявилось вірним для перших етапів обігу цих грошових знаків (1771–1795). Проте загальну масу банкоцетлів, на противагу готівковим грошам, можна було збільшити на першу вимогу держави без відповідного попиту населення, що при перевищенні необхідної кількості містило в собі приховану загрозу як для самої системи, так і її користувачів. Це засвідчує сумний досвід затратних наполеонівських воєн Другої коаліції, коли обсяг банкоцетлів продовжував катастрофічно наростати. Із 46 млн наприкінці 1796 р. (курс 100,25 % до твердої валюти) він зріс у вісім разів – до 337 млн фл. у 1802 р. (курс 122 %). Через зростаюче інфляційне знецінення паперових грошових знаків, що населення намагалося помінати на дзвінку монету, як і в сусідній Росії, з’явився лаж (надбавка у банкнотах до вартості дзвінкої монети). Лаж зріс із 8 гульденів (на 100 гульденів конвенційними монетами) в 1799 р. до 22 гульденів у 1802 р..

Неврожай 1800–1801 рр. особливо посилив грошову кризу (особливо у формі нестачі розмінної монети) як в Угорщині, так і на Буковині та по всій Галичині. Із Чонградського комітету писали: “Відплив дзвінкої (срібної) монети на платню військам та випуск (паперових) банкоцетлів робить наше життя нестерпним. Ніхто не відчуває довіри до цих фіктивних цінностей. Багаті гублять свої багатства, а бідні вмирають з голоду, тому що, навіть отримуючи платню за свою працю, вони не можуть розмінати своїх паперів”. Тому через монетний дефіцит у 1802 р. вивіз дзвінкої монети з Буковини у прикордонні домініуми був обмежений до 25 р. фл. Зважаючи на складність ситуації, буковинські дворяни пожертвували державній скарбниці певну суму грошей у сріблі, за яку губернатор висловив їм свою вдячність.

Рис. 31.

7 крейцерів, Франц II, білон, Св.Р.І., м. д. Відень, 1802 р.

Рис. 32.

Таляр (2 гульдена), Франц II (як імператор Св.Р.І та імператор Австрії), срібло, Св.Р.І. та Австрійська імперія, м.д.. Відень, 1805 р.

Рис. 33.

Таляр (2 гульдена), Франц I, срібло, Австрійська імперія, м.д. Прага, 1809 р.

Рис. 34.

Дукат, Франц I, золото, Австрійська імперія, м.д. Відень, 1808 р.

Через зростання обсягу банкоцетлів у 1800-х роках виникла проблема нестачі розмінної монети в сріблі, для компенсації якої в 1800 р. з’явилися і купюри (Appoints) номіналом 1 та 2 гульдени.

Нестача срібла навіть для низькопробних монет призвела до того, що, як засвідчують відповідні циркуляри, за декретом від 10 липня 1799 р. „для зручності внутрішнього обігу” австрійський уряд випустив мідні монети вартістю в 3 крейцери (рис. 10) за розмірами „старих полтура” на 164 гульдени з віденського центнера (=56 кг) сумою на 547,7 тис. фл. Незабаром „для більшої зручності публіки” за новими декретами від 21 грудня 1799 р. та 1 серпня 1800 р. з’явилися великі мідні шестикрейцеровики, прозвані в Трансільванії „шевськими талярами” (susztertaller, pitula), полегшені трьохкрейцеровики, крейцери та їх половинки і четвертинки, на 213 гульденів 20 кр. з віденського центнера, загальним

обсягом понад 90 млн. фл. протягом 1800–1811 рр. (рис. 28–30).

Монетні двори працювали на повну потужність – до пізньої ночі та без вихідних і свят. Величезні обсяги розмінної монети карбувалися із зібраних у населення старих важких крейцерів та полтур, чи півтораків 1759 – 1779 рр., польських „грошенів” та 3 кр. 1799 р. Для заохочення населення за цісарським розпорядженням від 15 серпня 1801 р. [Becher 1838, 2: 373] пропонувалася 5 %-на премія за кожні 100 фл. мідною монетою.

Попри указ на вилучення, в обігу 1801–1802 рр. продовжували перебувати 12-крейцерові монети. Особливо багато цих монет (“бани де доиспрезьче крїйцари; ортари чей де 12 крейцери”) залишилося на руках у буковинців, серед яких вони користувалися попитом, то губернаторство, категорично заборонивши їх контрабанду „з турецьких провінцій”, дозволило оплачувати ними податки до 30 листопада 1802 р., а потім прирівняло їх до нових 7-крейцеровиків емісії 1802 р. 250 мпр., карбованих за резолюцією від 15 серпня 1802 р. (рис. 31). Такі номінали, звичні для рахунку Тіролю та Країни, за офіційними поясненнями, „чудово узгоджували конвенційну та 28-гульденову стопу Віденської валюти”.

3. Війни Третьої коаліції та грошовий обіг у 1803–1806 рр.

11 серпня 1804 р. Франц II прийняв нове ім'я та титул “Франц I, імператор Австрії”, широке репрезентоване на нових монетах (рис. 32–34).

Цим він закріпив для спадкових володінь Габсбургів назву Австрія та запозичив для неї

Рис. 35.

Ліра, випуск для Венеції, Франц II, білон, Св.Р.І., м.д. Відень, 1800 р.

Рис. 36.

15 сольді (8 1/2 крейцерів) випуск для Гориції (Гюрц), Франц II, білон, Св.Р.І., м.д. Відень, 1802 р.

державний герб (двоголового імперського орла) та відповідні кольори. Австрійський цісар, який втратив територію Священної Римської імперії германської нації, намагався зрівняти себе у правах із колишнім першим консулом Наполеоном – трьома місяцями раніше той надав собі титул “імператор французів”. Для повернення старих меж розпочалися війни Третьої коаліції у союзі Австрії з Росією, що мали наслідком поразку під Маренго, Ульмом і Аустерліцом (02.12.1805) та Пресбурзький мир (26.12.1805). Це обернулося для Австрії не лише 40 млн флоринів контрибуції, а й значною втратою набутків Кампо-Формійського миру (Венецію, Істрію, Далмацію, а також Тіроль, Форальберг, Аугсбург, Швабію тощо), що відійшли до Бадена, Вюртемберга, Баварії, які стали королівствами. Загалом Австрія втратила одну шосту населення (4 з 24 млн) та одну сьому державних надходжень. Утворення Рейнського союзу в 1806 р. означало смертний вирок для Прагматичної санкції 1713 р. і, відповідно, існування Священної Римської імперії германської нації (20.11/2.12.1805). Тому 6 серпня 1806 р. останній імператор Священної Римської імперії (962–1806 р.) Франц II залишив собі після зречення, викликаного поразкою під Аустерліцом і утворенням Рейнського союзу (1806 р.), лише спадковий титул першого австрійського імператора Франца I (1804–1832 рр.), прийнятий завбачливо ще в 1804 р.

У той час на східних кордонах виникла гостра криза. Після того, як турецький султан визнав у лютому 1806 р. Наполеона французьким імператором, різко погіршилися російсько-турецькі відносини і султан замінив проросійсько налаштованих господарів Молдови та Валахії. Турецькі війська виявилися небоєздатними і російська армія, в якій були і буковинські добровольці, окупувала в липні 1806 р. дунайські князівства (Валахію та Молдову з Хотинською фортецею). Військова активність Туреччини та Росії, що таким чином могла претендувати й на Буковину, тривожили Австрію, яка вже не мала сил втрутитися в конфлікт. Незадоволені буковинські селяни, виснажені позиками, зрослими податками та безоплатними поставками жита та вівса для австрійської армії, знову почали мігрувати в Молдову, зайняту росіянами.

На невдалу війну Третьої коаліції йшли великі грошові видатки. Через це кількість банкотелів та грошей військового часу катастрофічно наростала і з тією швидкістю зростало ажіо срібних монет. Замість 6-, 12-

та 24-крейцерових монет у 1802 р. з'явилися важчі низькопробні 7-крейцерові монети (рис. 32), перші емісії яких не були в стані покрити потреби обігу (345 тис. фл.). Влада пояснювала це вивозом монет за межі імперії та їх переплавлянням, що за патентом від 26 травня 1746 р. було категорично заборонено. Для виправлення ситуації обсяги емісій 7-крейцеровиків було збільшено до 42,3 млн фл. (1802–1803 рр.). Водночас до карбування долучилися „закордонні сусіди”, які їх інтенсивно підробляли. Незважаючи на щонайсуровішу заборону ввозити ці монети з-за кордону через спричинений цим „ажіотаж” (спекулятивні зміни ажіо) та погрози конфіскації монет разом із транспортом, подвійного штрафу та „тяжкої тюрми”, 7-крейцеровики продовжували поступати – сусіди користалися змогою гарно заробити на різниці в курсах. Паралельно випустили крайові монети, якими були білонні випуски для італійських володінь та Тіролю і Країни: 15 сольді 1802 р. (=8,5 кр.), венеціанські 1/2, 1, 1 1/2 (=17 кр.) та 2 ліри 1800–1801 рр. загальним накладом 13,5 млн фл. (рис. 35, 36). Ці монети було перекарбовано, як видно за їх штемпелями, з 6, 12 кр. 1795 р. та 24 кр. 1800 р. Про курси цих монет, які також інтенсивно підроблялися за кордоном, інформувалося й населення Галичини та Буковини.

Незважаючи на підняття закупівельної вартості срібла (15.08.1801: з 23 фл.30 кр. до 23 фл.36 кр. за віденську марку), з 1805 р. з обігу почали зникати не лише срібні та білонні, а й мідні монети, що в черговий раз породило кризу обміну. Для розміну банкотелів Віденський банк випустив паперові розмінні монетні знаки (MЯnzzettel; сьмне де хартіє) в 3, 6, 15 крейцерів 1805 р. Зважаючи на стрімке наростання ажіо, іноземні комерсанти почали в 1806 р. активно закуповувати за паперові гроші товари (та й монети), що насторожило губернаторство, яке веліло поліції взяти цих торгівців під нагляд. Окрім того, Галицьке губернаторство закликала Буковинське окружне управління вдатися до рішучих заходів і щодо інших осіб, які накопичували мідні гроші. Проте платоспроможне населення Галичини та Буковини і далі притримало монети, розраховуючись банкотелями – селяни, однак, грошей практично не мали і розраховувалися натураліями. Тому Галицьке губернаторство випустило у 1806 р. циркуляр про зняття мит у подвійному розмірі (на 15 % більше тодішнього ажіо), якщо вони

будуть виплачуватися паперовими грошима. Для накопичення запасів цінних металів у 1806 р. було вперше накладено контрибуцію на власників золотих та срібних виробів. Ті були зобов'язані віддати в державну скарбницю всі речі з благородних металів (з правом викупу найбільш цінних для себе, на які накладався штемпель: півмісяць з літерою філії пробірної установи).

В обігу, однак, не відбулося кардинальних зрушень – приховані монети в циркуляції не появились, срібла не було багато накарбовано, а монетні знаки зносилися. Оскільки зношені монетні знаки з паперу себе не виправдали, то у 1807 р. їх зняли з обігу. Для їх заміни за рішенням від 18 грудня 1806 р. емітували нові розмінні банкочетлі, проте в міді (WIENER ST(ad) BANCO ZETT(el) TEILUNGSMEUNZ) в 15 та 30 крейцерів 1807 р. (тобто пів- та чверть рейнського флорина (рис. 38, 39). Зважаючи на величезні обсяги емісії (56,14 млн фл.), влада установила тоді ж обов'язковий прийом банкочетлів під страхом покари. Економічна ситуація призвела до їх знецінення, що непрямо засвідчують тогочасні документи. Враховуючи курсове співвідношення, за циркуляром № 10 984 від 16 березня 1807 р. населенню Буковини було дозволено для полегшення оплати ребунциального податку замість 20 крейцерів конвенційною монетою (КМ) сплачувати 35 крейцерів банкочетлями чи мідними грошима (“крьцариім бани де конвенціе – банкочъдули, сау бани де арамъ”), тобто перевищення сягало тут 150 гульденів банкочетлями на 100 гульденів КМ. Такі пониження курсу мідних банкочетлів після „реформи 1806 р.” викликало на Буковині зміну настрою серед населення та чутки про зниження вартості банкочетлів – до цього часу лише купці, які скуповували цінні метали, розуміли неминуче падіння банкочетлів. У 1807 р. з'явилися численні фальшиві паперові банкочетлі.

Монетні двори продовжили карбування монет, проте в умовах військових дій та фінансової кризи це виявилось для держави непосильним завданням. Монетне виробництво з цінних металів зменшилося порівняно з періодом 1792–1802 рр. майже в 2,5 рази, досягши близько 100 млн фл. срібними монетами (в т. ч. 22 млн білоном) та 9 млн фл. золотом, проте зросло до 136 млн. інфляційних флоринів міддю (!). Через катастрофічну нестачу срібних монет, що стали мірою вартості в галицько-буковинському обігу (ажіо срібла на 1802 р. складало 78 %), продовжують з'являтися

монети сусідніх держав, розповсюджені тут ще до австрійської окупації та в період військової адміністрації: конвенційні карбування німецьких держав (див. їх перелік у 2.3.3.3), турецькі піастри та російські рублі. Галицьке губернаторство було вимушене періодично дозволяти їх циркуляцію у 1792 р., 1807 та згодом – у 1817 р., встановивши відповідний курс. За розпорядженням Галицького губернаторства у 1803–1804 рр. проводилося визначення їх кількості в окружних касах. Певним джерелом іноземного срібла стала сусідня Бессарабія, де перебувала російська армія (1806–1809), солдати якої розплачувалися рублями за фураж та провіант за пониженим курсом: 1 рубль=1 юзлук (=100 пара) (замість дійсних 127 пара). Внаслідок закупок росіяни втрачали не лише близько 30 % вартості грошима, а й срібну монету, яку, за донесенням головнокомандуючому Дунайською армією Прозоровському, „вивозили великою кількістю за кордон як у межі Оттоманської Порти, так і в австрійські володіння” (і в т. ч., імовірно, на Буковину), що засвідчують знахідки цієї монети тих років.

4. Грошовий обіг та спроба стабілізації в 1807–1809 рр.

Внаслідок Тильзійського миру (26.06–8.07.1807), що поділив сфери впливу в Європі між Францією та Росією, Австрія виявилася оточеною військами Наполеона та його російського союзника. Це знову ускладнило становище Буковини, що адміністративно належала до Галичини, на яку, з одного боку, претендувала відроджувана Наполеоном Річ Посполита, а з іншого – Росія, яка окупувала Дунайські князівства та порубіжний Хотин. Тому владу хвилювало те, що чернівчанин Матіяс Мандштайн таємно вербував солдат для російського корпусу в Молдові. У 1808 р. через 6-тисячні Чернівці, населене молдаванами, „руснаками-русинами” (українцями), німцями, євреями та вірменами, поверталось 10 тис. російського війська, яке ще в 1805 р. допомагало в італійській кампанії австріякам. Місцеве населення мало надати росіянам за 2,5 “спальні крейцери” притулок над головою, солому, дрова та навіть посуд для приготування харчів. Побіжні рейди російських військ дошкуляли Буковині аж до 1811 р., поки Меттерніх не висловив російському послу протест, що ці дії будуть розцінюватися як оголошення війни.

Оскільки обігової монети катастрофічно

Рис. 37.

20 крейцерів Андреаса Гофера, Укняжене графство Тироль, срібло, м. д. Галь, 1809 р.

не вистачало, то було, з одного боку, інтенсифікувати випуски банкочетлів (у т. ч. і мідних 15 та 30 кр.), а, з іншого, зняти на переплавку монету, яка не користувалася довірою. Тому, враховуючи потреби стабілізації, з обігу за розпорядженням Франца I від 17 вересня 1807 р. мали бути вилучені та переплавлені 17-крейцеровики і старі семикрейцеровики (молд. “мърієши ши пътачи чей веки”), які лише протягом чотирьох тижнів приймалися в еріальних (державних) касах за їх номінальною вартістю, а потім всього за 15 та 6 кр. Через регулярне фальшування 7-крейцеровиків 1802 р. у сусідніх країнах, курс 7-крейцерових монет довелося у 1807 р. понизити до 6 кр. а самі монети зняти з обігу в 1809 р. Вилучення старих семи- та сімнадцятикрейцерових монет поряд зі скуповуванням пошкоджених золотих і срібних монет та пізніших мідяків “Віденської валюти” затяглося на роки – ще з'являться патенти 1816 та 1820 р., що в черговий раз заборонять їх обіг.

Грошовий ринок Австрії продовжував

Рис. 38.

30 крейцерів, Франц I, мідь, Австрійська імперія, м. д. Шмольніц, 1807 р.

Рис. 39.

15 крейцерів, Франц I, мідь, Австрійська імперія, м. д. Відень, 1807 р.

Рис. 40.
Цісарський палац Шенбрун поблизу Відня.

Рис. 41. Спальня Наполеона в палаці Шербрун, 1805–1809 рр.

користуватися іноземною монетою, яку Міністерство фінансів намагалося використати для перекарбування. У цьому плані слід розуміти дозвіл цісарсько-королівського Галицького губернаторства (Галицького королівства) від 11 вересня 1807 р. ввозити турецьку монету у вигляді срібного брухту. Ідея, вочевидь, виявилася не дуже вдалою – в край потрапила білонна турецька розмінна монета, яку інтенсивно

Рис. 42.
Банкоцетлі в 10 гульденів, 1806 р.

карбував Махмуд II (1808–1839 рр.). Тому 6 травня 1808 р. губернаторство заборонило своїм циркуляром подальший ввіз іноземної розмінної монети.

5. Грошовий обіг та нова війна 1809 р.

Окрилений успіхами антинаполеонівського повстання в Іспанії, австрійський цісар (під впливом міністрів зовнішніх справ – спочатку Штадіона, а згодом Меттерніха – та третьої дружини Марії-Людвіки Д'Есте, позбавленої французами спадкових володінь) розпочав нові військові дії в травні 1809 р. “Щоб повернути Германії незалежність та національну честь”, 310 тис. цісарського війська було спрямовано проти французьких союзників (а саме Рейнського союзу, Баварії, Італійського королівства та Великого герцогства Варшавського, характеризуваного в тогочасній епіграмі як “герцогство Варшавське, монета прусська, армія польська, король саксонський, кодекс французький”). У відповідь на прорив ерцгерцога Фердинанда до Варшави, герцогство спрямувало своє військо на австрійську Галичину. 14 тис. вояків під командуванням князя Ю. Понятовського загрожували й 208-тисячній Буковині. Після проведених богослужінь фельдмаршал князь Гогенлое, Карл фон Фріденталь, ц.-к. губернаторський радник, та Іоанн фон Плацер, ц.-к. староста (крайсгауптман), звернулися 9 червня 1809 р. до “хоробрих і вірних” жителів Буковини із закликом „спішіться жь Конно, и піхотою в Черновци для захищення Буковинських Границь”. М. Калмуцький почав формувати ескадрон добровольців, на який місцевий клер за ініціативи єпископа Влаховича зібрав 1400 фл. пожертвувань. Згодом представники ландверу, організованого за ініціативою ерцгерцога Йосифа у 1808 р., 1232 добровольці з Буковини (756 кіннотників у 5 ескадронах та загін 376 піших арнаутів) брали участь у бойових діях 23 липня 1809 р. Буковинці були оточені між Заліщиками та Тернополем й інтерновані на Буковину, де їх розпустили у травні 1810 р. Тоді ж розпочалася епідемія тифу, яка тяглася до 1810 р., забравши життя тисячам буковинців.

Загалом внаслідок військових дій вся Західна Галичина відійшла до Герцогства Варшавського, яке зберігало зацікавлення Покуттям та Буковиною. Не меншим був

інтерес Росії. На Буковині поширювалися чутки, що Буковину, разом із прикордонними до неї округами Галичини, віддадуть Росії в обмін на рівноцінну область у Варшавському герцогстві. На це були певні підстави. Ще раніше (у 1808 р.) Наполеон, спокушуючи російського царя обіцянкою віддати йому „Схід”, а собі залишити „Захід”, вимагав активної військової позиції Росії проти Австрії коштом австрійської Галичини та її „володінь біля Карпат”. Тому Олександр I, підписуючи договір 1809 р. із Францією та Австрією, за яким він отримав Тернопільський, Бережанський, Заліщицький та Золочівський округи, зауважив: „Я бажав би за краще, щоб приєднана була до моєї імперії округа Чернівецька”.

Того ж часу селянин Андреас Гофер (1767-20.02.1810, Мантуя), довірена особа діяльного ерцгерцога Йоганна (1782–1859), молодшого брата Франца II, у 1809 р. підняв у Тіролі повстання. На знак підтримки цісар Франц послав Гоферу золотий ланцюжок та 3000 дукатів. До своєї поразки 21 жовтня 1809 р. Гофер зумів, тричі розгромивши війська баварців, французів та італійців під Бергізелем, установити незалежність Тіролю (15.08-21.10.1809) та навіть карбувати власну монету, відому в західноукраїнських землях у поодиноких екземплярах (рис. 37).

Проте війська Наполеона після перемоги під Ваграмом та Асперном, як і в 1805 р., вступили у Відень. 13 жовтня було укладено Шенбрунський мир, а 14 жовтня 1809 р. – Віденську мирну угоду, за якою Австрія втратила 110 тис. кв. км своєї території, 3,5 млн населення (Зальцбург, Горицію та Іллірію з Трієстом та Західну Галичину) і була вимушена сплатити після довжелезних торгів замість 134 млн лише 85 млн флоринів контрибуції.

Оскільки монети не вистачало, то 19 грудня 1809 р. з'явився сумнозвісний

Рис. 43.
Банкоцетлі в 100 гульденів, 1806 р.

Рис. 44.

Климент Вензель князь Меттерніх.

патент, за яким „все срібло, за винятком ложок, годинників, хірургічних інструментів та старовинних медалей, необхідно здати на монетні двори” взамін на знецінені банкочетлі (рис. 42, 43).

Події 1809 р. витворили модель австрійської політики на найближчі 40 років – у 1809 р. посаду міністра закордонних справ (після нелюбого цісарю аристократа Тугута, насмішкуватого „якобінця” Кобенцля та „всенімецького” патріота Штадіона) обійняв західноєвропейський раціоналіст з Райнланду князь Климент Меттерніх-Віннебург (1773–1859).

Цей тонкий знавець людей, винятково розумний та різнобічно (хоча й дещо поверхнево) освічений блискучий дипломат із чарівливими манерами заїмпонував цісарю завдяки своєму особливому таланту вичікувати сприятливі ситуації. Загалом зовнішня політика Меттерніха та Франца I ґрунтувалася на переконанні, що головною загрозою для Відня є французька агресія, а основною турботою – безпека Австрії та її італійських володінь. Тому, незважаючи на заручини дочки імператора Марії Луїзи з Наполеоном (1810), які були спробою Меттерніха розбити союз Франції та Росії, Франц I приєднався до прусько-російської коаліції у час вибуху визвольних війн. Внаслідок воєн та численних контрибуцій Австрія стала у 1811 р. державою-банкрутом.

Основною причиною цьому була невдала кампанія 1809 р. на широкому фоні нестачі якісної монетної маси. У лютому 1809 р., за звітами галицького фінансового управління, в обігу на 400-тисячній Буковині та в

2,5-мільйонній Галичині перебувало грошей всього на 2 млн. 200 тис. фл. банкочетлями та монетами (в т. ч. 10 тис. голландських та 37 тис. 220 цісарсько-королівських дукатів!). У зв'язку з військовим конфліктом 1809 р. (та пізнішою контрибуцією) монети (особливо золото, а потім срібло) знову практично зникли з обігу і Галицьке королівство розпочало інтенсивне листування з Придворною палатою та Міністерством фінансів щодо забезпечення державних закладів готівковими грошовими засобами на час війни та порядок оформлення грошових переказів. Для компенсації обігових коштів почали збирати пожертвування, а для армії – скуповувати золоті та срібні монети за підвищеним курсом. Мир 1809 р. обійшовся виплатою контрибуції – 89 млн фл золотими та срібними монетами, а сама війна 1809 р. коштувала 262 млн фл. 19 грудня 1809 р. з'явився цісарський патент про здачу всякого срібла на монетні двори.

Губернаторство відповідно „спустило” на Буковину циркуляр про нову контрибуцію (повторну здачу) срібла та срібних виробів державі та конфіскацію церковного срібла, внаслідок чого всяке срібло зникло. Ажіотаж призвів до спекуляції і контрабанди золотих та срібних монет та посилення лихварства. Цісарсько-королівський комісаріат поліції розпочав у 1810 р. жорстоку боротьбу з проявами цих явищ.

Ні податки, ні позики, ні економія на монетному матеріалі та карбування в міді не могли задовольнити всі необхідні видатки, які в основному перекинули на „терплячий” папір. Для подальшого покриття бюджетного дефіциту та воєнних видатків Міністерство фінансів і далі випускало додаткові емісії банкочетлів, за які французи насмішкувато прозвали австрійців „паперовими солдатиками”. Ці „солдатики” не змогли вистояти в австро-французькій війні, внаслідок чого репарації після Аустерліца та Ваграма істотно підняли державні видатки з 145 млн фл. до 355 млн фл. (1810). Для підтримки паперових грошей австрійський уряд інтенсифікував випуск мідних монет (яких накарбували з 10 млн фл. у 1801 р. до 140 млн фл. у 1811 р., зекономивши цим типом емісій грошей на 40 млн фл.). Емісії банкочетлів (від 1.06.1806 р.) продовжували зростати, унаслідок чого виріс їх лаж як свідчення нестачі срібної монети (1809: 196 гульд.).

Кількість асигнацій непомірно збільшувалася. З'явилися численні фальшування й на окраїнах імперії. За

декретом від 7 вересня 1811 р., що відмінив вересневе положення 1803 р., Галицький апеляційний суд оголосив смертну кару (Todesstrafe) за фальшування грошових знаків – банкочетлів чи викупних білетів. У Відні асигнації, кількість яких непомірно зросла, різко впали в ціні. Службовці, які отримували платню лише асигнаціями, помирали з голоду; армія гроші не доотримувала, а інваліди просили милостиню на дорогах. Цинічні друзі міністра фінансів, до речі, безкорисливого графа Йосифа Валліса, що гарно заробляли на актуальній інформації від нього, цинічно говорили про народ: „Ті, які загинули в бою (тобто були доведені до злиднів та померли з голоду), померли славною смертю за Вітчизну”. Наживалися лише фінансові ділки, які вклали гроші-банкочетлі в нерухомість, меблі, одяг. Вони розбещували натовп своїми скандально здобутими багатствами – дехто з багатіїв припалював люльку банкочетлями.

Результатом такої невідрегульованої фінансової політики став новий розлад грошового господарства, який у 1811 р. призвів до банкрутства Австрії. Слід зазначити, що через ці причини та континентальну блокаду значну фінансово-економічну кризу переживала в 1811 р. Франція. Подібні проблеми (25 %-ний лаж асигнаціями) виникли і в сусідній Росії, в якій за ініціативи М. М. Сперанського та указом Сенату від 27 червня 1810 р. намагалися навести фінансовий порядок, встановлюючи „єдину грошову систему”.

Рис. 45.

Викупні білети в 5 та 20 гульденів, 1811 р.

Рис. 46.

3 крейцери Віденської валюти, Франц I, мідь, Австрійська імперія, м.д. Відень, 1812 р.

Рис. 47.

1/2 крейцера Віденської валюти, Франц I, мідь, Австрійська імперія, м.д. Шмьолніц, 1812 р.

6. Банкрутство Австрії та віденська валюта (1811—1815)

Коригуючи ситуацію, в 1811 р. Франц I спробував (імовірно, за порадою міністра фінансів) урівняти імперський та угорський курс валюти, понизивши ціну угорської валюти до австрійського рівня. Після того як угорський сейм таку вимогу рішуче відхилив, цар роздратовано анулював скликання цього органу. За пізнішою офіційною інтерпретацією, що приховувала справжні причини (в т. ч. і катастрофічні наслідки Пресбурзького (1805 р.) та Шонбрунського миру 1809 р.), фінансова криза, вважалось, була спричинена малою участю Угорщини в державних видатках. В обігу березня 1811 р. перебувало понад 1060 млн флоринів банкочетлями, наслідком чого було катастрофічне підняття цін, підвищене ажіо та подальше зникнення срібних монет. Тоді ж 100 флоринів сріблом відповідали 833

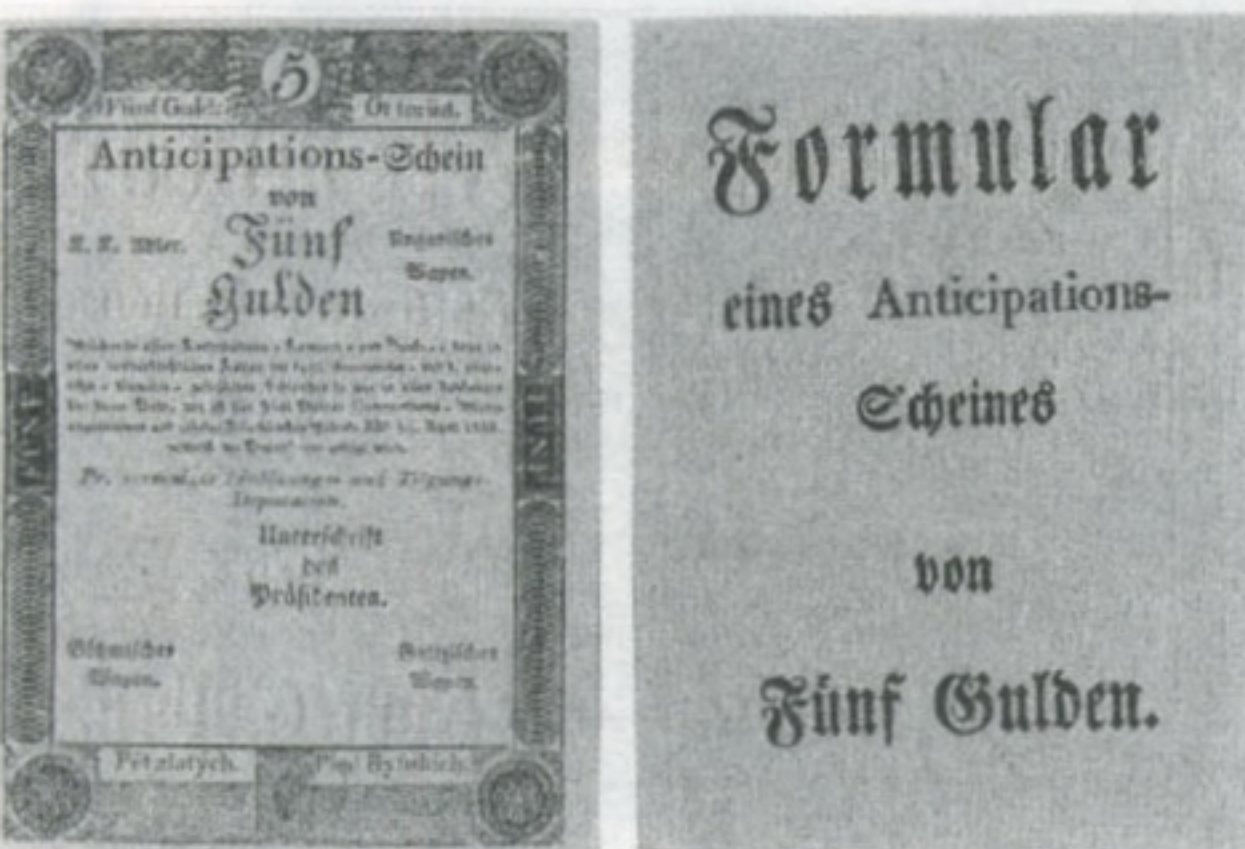

Рис. 48.

Антиципаційний білет в 5 гульденів, 1813 р.

флоринам банкочетлями (лаж = 833 %) і, навпаки, 100 фл. банкочетлями складали 12 фл. сріблом, що становило співвідношення 1:8,3 (!). Держава була більше не в стані покривати борги, що означало державне банкрутство, проти чого різко виступав граф Ціхі (Zichy).

Таке високе ажіо і стрімкий ріст цін спонукали розумного й енергійного міністра фінансів, богемського бургграфа та президента Придворної палати, Й. Валліса (на основі нестандартного в попередній практиці квантитативного аналізу) до першої австрійської девальвації банкочетлів та мідних монет не у 8, а для полегшеного рахунку (та й змоги скористатися старими знаками) лише в 5 разів – за старий банкочетль у 100 флоринів виплачували один викупний білет у 20 фл. Саме це співвідношення 1:5 лягло в основу грошової реформи 1811—1812 рр., відомої як запровадження віденської валюти (Wiener WKhrung, W.W.). Тому за патентом від 18 лютого 1811 р., точне авторство якого ще не встановлене, старі банкочетлі мали бути замінені новими паперовими грошима: вимінними або викупними білетами (Einlösungsschein) у розрахунку 5:1 (рис. 45).

Тоді ж для фондового регулювання фінансової системи було створено Центрально-фінансову надворну комісію (19.03.1811—20.12.1814), якою спочатку керували граф Валліс, а потім граф Йозеф. За додатковим цісарським розпорядженням, з 15 березня 1811 р. усі податки та державна заробітна плата (за винятком пенсій) почали оплачуватися викупними білетами чи банкочетлями (що відповідали п'ятикратному розміру білетів). Це означало різке зменшення паперової маси в обігу без державного інтервенційного втручання. Виникли, однак, певні організаційні проблеми на державному рівні, що стосувалися випуску необхідної кількості білетів та карбування мідної розмінної монети, адже вартість популярних банкочетлів в 2 та 1 фл. склала відповідно 24 та 12 кр. ВВ. Це й засвідчують численні архівні матеріали з Відня.

Проведення реформи, що наносила суттєві збитки громадянам, вимагало багато організаційних зусиль не лише в Австрії, а й на Буковині. Дізнавшись, наприклад, про реформу 1811 р., житель громади Хрещатик Михайло Мохринський (точніше, хтось з правників – замість підпису стояв хрестик) написав у губернаторство клопотання про дозвіл на оплату шойно придбаного господарства банкочетлями, які він збирав

довгі роки, на яке він так і не отримав відповіді. Подібні випадки викликали обурення буковинців і Галицьке губернаторство встановило спостереження над настроями населення. Для інформування громад Буковини про процедуру обміну відбулися відповідні інструкції в Чернівцях, Сучаві, Сереті, Кимполунзі, Кіцмані, Сторожинці, Жучці, Солці тощо. Внаслідок обміну в касах накопичилися значні суми банкочетлів. До 31 травня 1812 р. Станіславська окружна рада збрала, наприклад, близько 11088 флоринів, які староста Штуттергайм (Stutterheim), боячись грабунку, слізною благов у Галицькому губернаторстві якомога швидше забрати від нього.

Реформа тривала. Щоб запобігти, за словами Й. Валліса, „заклинюванню повсякденного обігу” (Stockung im teaglichen Verkehr) через нестачу розмінної монети, до 31 жовтня 1812 р. дозволили обіг популярних паперових банкочетлів в 1 та 2 фл. та мідних монет попередніх емісій (у т. ч. мідних банкочетлів, які також стали в п'ять разів дешевшими – 30 крейцерів 1807 р. були переоцінені в 6, а 15 кр. 1807 р. – в 3 кр. 1812 р.). Зазнали переоцінки ще 3 та 1 кр. 1800 р. (відповідно та 2 та 1 кр. ВВ)], а 6, 1/2 та 1/4 кр. взагалі не допустили до переоцінювання. Банкочетлі можна було до цієї дати використовувати для закупівлі товарів в межах 1 гульдена (точніше 59 кр.). Старі мідні монети намагалися вивезти за кордон та переплавляти, що в черговий раз заборонило губернаторство. За цей час, за цісарським указом від 4 січня та патентом від 30 березня 1812 р., на монетних дворах Шмьолніца та Сіклова (Оравічи) мідні банкочетлі перекарбували на нові монети в 3, 1, 1/2 та 1/4 крейцерів ВВ (Віденської валюти), чим було покрито потребу в розмінній монеті (рис. 46, 47).

Загальна емісія нових грошей, що мали замінити як державний борг старі банкочетлі на суму понад мільярд флоринів (точніше, 1060 млн флоринів банкочетлями), склала 208,64 млн флоринів викупних білетів. У цісарському патенті було також гарантовано, що емісія цих білетів не перевищить чверть мільярда флоринів. Проте війна продовжувалася, і для покриття нових військових видатків у 1813 р. були додатково випущені еквівалентні викупним антиципаційні білети (Anticipationsscheine), які мали „антиципувати” податки, тобто в рахунок майбутніх прибутків від земельного податку (рис. 48). Загальний обсяг білетів сягнув спочатку (1813) на 45 млн фл., проте у

